

Medine'deki ilk fıkıh âlimlerinden biridir. Sünnî hadis kaynaklarında az sayıda rivayetlerine yer verilen Bâkır'dan gelen hadisler daha çok süfî çevrelerce rağbet görmüştür.

Şii rivayetlerinde Muhammed el-Bâkır, Şii-dinî ve hukukî öğretilerin başlatıcısı ve daha sonra oğlu Ca'fer'le birlikte İmâmiyye Şiâsi'nin kurucusu olarak gösterilir. Küleyni'nin nakline göre (*el-Uşûl*, II, 20) Şii-ler helâl ve haramın neden ibaret olduğunu, hac ibadetinin nasıl ifa edileceğini Bâkır'dan öğrenmişlerdir; ileride ortaya çıkacak İsnâaşeriyye Şiâsi'nin temel düşünceleri de onun görüşleri çerçevesinde formüle edilmiştir. İmâmetin Hz. Peygamber'den Ali'ye, ondan diğer imamlara nasla intikali, her imamın kendisinden sonraki imamı tayin etmesi, bütün imamların Fâtîma neslinden geleceği, imamların özel bir ilme ve mutlak otoriteye sahip buldukları, imamın düşmanlarıyla mânevî ilginin kesilip takıyyeye müsaa-de edilmesi, müt'a nikâhının meşruiyeti, abdestte mestler üzerine meshetmenin yasaklanması gibi hususlar Muhammed el-Bâkır'a dayandırılmaktadır. Onun öğretileri doğrutusunda gelişen İmâmi te-lakkinin ictihada değil, nakle önem verdiği anlaşılmaktadır. Muhammed el-Bâkır, çeşitli kelâm meselelerinde müstakil düşüncelere sahip olan ve bu konularda kendisiyle tartışan öğrencilerinden Zürâ-re b. A'yen'e müminle kâfir arasında orta bir yer bulunmadığını belirtmiştir (Küley-nî, II, 402-403). Diğer bir öğrencisi olup muhalifleriyle tartışırken imamın ortaya koyduğu deliller yerine kendi delillerini kullanan Muhammed b. Tayyâr'ın bu tavrı kabul görmemiştir (Berkî, I, 213). Birçok öğrencisi onun ifadelerini rivayet koleksiyonları tarzında kaydetmiş, bu da İmâ-mî fıkıhının temellerini teşkil etmiştir.

Muhammed el-Bâkır zamanında bilgi ve otoritelerini kendisinden aldıklarını iddia eden bazı müfrit Şii-ler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Küfeli Ebû Mansûr el-İclî'dir. İclî, kendisinin Bâkır'ın peygamberi ve ölümünden sonra vasîsi olduğunu ilân etmiştir. Yine 70.000 gizli rivayete mazhar oldukları ileri sürülen Mugire b. Saîd el-İclî, Câbir b. Yezîd el-Cu'fî ve Hamza b. Umâre el-Berberî de onun yaşadığı dönemde Kûfe aşırılarının başında yer almış ve Muhammed el-Bâkır bu kişilerle bir ilgisinin bulunmadığını açıklamak zorunda kalmıştır.

Kardeşi Zeyd ile samimi ilişki içinde bulunduğu bilinen Muhammed el-Bâkır onu Emevîler'e karşı gerçekleştirmek is-

tediği, hazırlıkları iyi yapılmamış bir isyan hareketinin fayda vermeyeceği yolunda ikaz etmiştir. Bu arada öğrencilerinden bir kısmının ve özellikle Ebû'l-Cârûd'un Zeydiyye'ye intikal ettiği ve hocasının bazı düşüncelerini ilk Zeydî toplumu içinde yaydığı bilinmektedir. Bu sebeple daha sonraki Zeydî müelliflerince imam kabul edilmemesine rağmen büyük bir ilmî otorite olarak benimsenmiştir.

Sünnî kaynakları, Muhammed el-Bâkır'ı Medine'deki Sünnî ilim çevresinde muhafazakâr, güvenilir bir râvi olarak görür. Rivayete göre Muhammed el-Bâkır, Ehl-i beyt içinde günahı şirk kabul eden, rec'a-ta inanan ve Ebû Bekir ile Ömer'e dil uzatan kimselerin bulunmadığını, kendisinin bu iki sahâbiye karşı sevgi duyduğunu ve onların hidayet imamı olduklarını beyan etmiş, bunun yanında Hz. Hüseyin'in intikamını alma bahanesiyle ortaya çıkan Muhtâr es-Sekaffî'yi yalancı diye nitelendirmiştir (İbn Sa'd, V, 321; Zehebî, V, 402). Buna karşılık Muhammed el-Bâkır'ı mâsum imam olarak kabul eden Şiâ onun bilgilerinin tamamen ilâhî kaynağa dayandığını, kardeşi Zeyd b. Ali'nin Emevî-ler'le mücadelesi esnasında öleceği ve Ebû Ca'fer el-Mansûr'un Abbâsî halifesi olacağı gibi geleceğe yönelik hadiseleri haber verdiğini ileri sürmüştür, Bâkır'ın hayvanların dilinden anladığını ve körleri iyileştirme gibi mu'cizeleri bulunduğunu iddia etmiştir.

Muhammed el-Bâkır'ın dinî konularda-ki beyanları öğrencilerinin teliflerinde yer almışsa da ona nisbet edilen en önemli eser *Tefsîru Ebi'l-Cârûd* adıyla bilinir. Kendisinin bu öğrencisine yazdığı, ondan da Ebû Basîr'in rivayet ettiği eserin muhtevası (İbnü'n-Nedîm, s. 36), kısmen Ali b. İbrâhim b. Hâşim el-Kummî'nin tefsirine dercedilmiş olarak muhafaza edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-'arûs, "bkr" md.; *el-Müsned*, I, 77-80, 90, 101, 103; İbn Sa'd. *et-Tabakât*, II, 20; V, 320-324; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 116; Berkî, *el-Mehâsin* (nşr. Celâleddin el-Hüseyinî), Tahran 1370, I, 213; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 305, 320-321; Sa'd b. Abdullâh el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 33, 37, 44, 46, 71, 75, 77; Nevbahtî, *Firaku's-Şi'a*, s. 25, 30, 34, 38, 50, 52, 54; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 346-351, 389-390; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 9, 14, 18, 23, 24, 26; Küleyni, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401, I, 469-472; II, 20, 402-403; VIII, 52-57, 120-122; İbn Bâbeveyh, *'İlelû's-şerâ'if*, Necef 1385, I, 233; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 36; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), II, 22, 428, 558; III, 144, 163, 173, 516, 568; IV, 22, 345; Şeyh Mü-

fid, *el-İrşâd*, Beyrut 1399/1979, s. 261-270; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 59-60; Şehris-tânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 165-166; Tabersî, *'İlâ-mü'l-verâ' bi-'âlâmi'l-hüddâ'* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1399/1979, s. 259-265; Muvaf-fak b. Ahmed el-Mekki, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, I, 38; İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü âli Ebi Tâlib*, Necef 1356/1976, III, 313-342; Zehebî, *'Âlâmü'n-nübelâ'*, IV, 401-402; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 37-38, 79; Meclisî, *Bihârü'l-enuâr*, Beyrut 1403/1983, XLVI, 212-367; *'Âyânü's-Şi'a*, I, 651-659; M. Beyyûmî Mehrân, *el-İmâme ve Ehlü'l-beyt*, Beyrut 1995, s. 17-71; E. Kohlberg, "Muhammad b. 'Ali Zayn al-'Abidin", *ELI* (Ing.), VII, 397-400; W. Madelung, "al-Bâqer, Abû Ja'far Moammad", *EI*, III, 725-726; Hasan Târimî, "el-Bâkır, Muhammed b. 'Alî", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1375/1996, I, 624-633.

☞ MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED BÂKİR YEZDÎ

(محمد باقر يزدي)

(ö. 1047/1637'den sonra)

Matematikçi-astronom.

Hayatı hakkında kaynaklarda hemen hemen hiç bilgi bulunmayan Muhammed Bâkır b. Zeynelâbidin Yezdî, Şah I. Abbas ve Şah Safî dönemlerinde İran'da yetişmiş klasik İslâm matematiğinin son büyük temsilcilerinden biridir. Bazı kaynaklarda Bahâeddin el-Âmilî'nin (ö. 1031/1622) öğrencisi, bazılarında ise hocası olarak gösterilen Yezdî (*'Âyânü's-Şi'a*, IX, 181), *'Uyûnü'l-hisâb* adlı eserinde Ciyâseddin Cemşid el-Kâşî'nin *Miftâhu'l-hisâb*'ına zengin katkılarda bulunan matematikçi sıfatıyla dikkat çeker. Ne zaman vefat ettiği bilinmemekle beraber *'Uyûnü'l-hisâb*'ı 1047'de (1637) tamamladığı ve 1069-1075 (1659-1664) yılları arasında telif edilen *Rebiü'l-müneccimin*'de kendisinden rahmetle söz edildiğine göre (Ebû'l-Kâsım Kurbânî, s. 436, 438), bu tarihler arasındaki bir yılda ölmüş olmalıdır.

Yezdî'nin matematiği, tevarüs ettiği Semerkant matematik-astronomi okulunun birikimi üzerine kurulmuştur. Onun özellikle hesâb-ı Hindî temelinde algoritmik hesâbı, Osmanlı coğrafyasındaki çağdaşı Ali Efendi'ye (İbn Hamza) benzer biçimde en son sınırlarına ulaştırdığı görülür. Bu çerçevede Cemşid el-Kâşî'nin ondalık kesirler konusunda yaptıklarını Ta-kıyyüddin er-Râsîd'in seviyesinde olmasa da dikkate almıştır. Yezdî'nin en önemli başarısı sayılar teorisindedir. Dest sayılar konusunda Sâbit b. Kurre'den başlayıp Kemâleddin el-Fârisî ve İbnü'l-Bennâ üzerinden o güne ulaşmış çalışmaları sürdür-

ren Yezdî, daha sonra Descartes'a nisbet edilen 9363584-9437056 dost sayı çiftini de ilk defa hesaplayan matematikçidir. Ali Rızâ Ca'ferî Nânî'ye göre antik sayılar teorisinde bulunmayan yeni bir sayı türü de keşfetmiştir. "Eşit ağırlıklı sayılar" denilen bu sayılar şu biçimde dile getirilebilir: a ve b gibi iki doğal sayının bölenleri toplamı birbirine eşitse, yani $o(a) = o(b)$ ise a ve b eşit ağırlıklı sayılardır. Yezdî bunlara 39 ve 55'i örnek verir (bölenler toplamı 17). Yezdî'nin torunu Muhammed Bâkır b. Muhammed Hüseyin ise bunlara 12 ve 26 çiftini ekler (bölenleri toplamı 16). Yezdî, Ahmed b. Halîl'in başlattığı kombinasyon hesabı ile dayandığı temel kavramlar üzerinde de durur ve bu konuları tekrar ele alarak kombinasyon hesabında Cemşîd el-Kâşî ve Takıyyüddin er-Râsîd gibi geç dönem matematikçilerinin çalışmalarını tamamlar. Onun matematikte girdiği diğer önemli bir konu da sayılar teorisini ve cebiri ilgilendiren belirsiz denklemlerin hem tam hem rasyonel analizidir. Kerecî okulunun analitik anlayışı çerçevesinde yürüttüğü araştırmalarında örnek olarak $v^2 = x_1^2 + \dots + x_n^2$ denkleminin tam sayı çözümünü araştırmış ve tamamen sayısal (arimetik) bir çözüm teklif edip bunun için de x_1 'in çift ve teklik durumlarını mod 4 ve mod 8'e eşitlenecek biçimde hesaplamıştır. Ayrıca üçüncü dereceden denklemler konusunda yine Kerecî okulunun analitik anlayışı içerisinde üçüncü dereceden bazı özel tür denklemlerin köklerini nümerik olarak tesbit etmiş, bu arada $a^n \cdot b^n$ 'in açılımı üzerinde durmuştur. Yezdî'nin matematik çalışmalarında dikkati çeken önemli noktalardan biri de Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Grekler'in hendesî matematiğine ilişkin tercüme metinlerine yaptığı tahrirler üzerine şerh ve hâşiye yazmasıdır. Öte yandan diğer bazı eserlerinde de Cemşîd el-Kâşî ile Bahâeddin el-Âmilî'nin temsil ettiği algoritmik matematiği geliştirmiştir.

Eserleri. Matematik. 1. *'Uyûnû'l-hisâb*. Hesâb-ı Hindî sahasındaki kitap pozitif tam ve rasyonel sayılar aritmetiğiyle kök hesabı, hesâb-ı sittînî, mesâha, dört orantılı sayı, çift yanlısı hesabı ve cebirle denklemler çözümlerini ihtiva eden yedi bölümden oluşur; dost sayılar konusunda bir zeyil içeren nüshaları da bulunmaktadır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser, Hint-İran dünyası yanında az olmakla birlikte Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır (İÜ Ktp., AY, nr. 1023; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1993). Muhammed Bâkır b. Mir Muhammed İsmâil Hâtunâ-

bâdî (ö. 1127/1715) tarafından Farsça'ya tercüme edilen eseri Yezdî'nin torunu Muhammed Bâkır b. Muhammed Hüseyin 1106'da (1695) *Kifâyetü'l-lübâb fî şerhi müşkilâtü 'Uyûnû'l-hisâb* adıyla şerhetmiş ve bazı konularda yeni katkılarda bulunarak genişletmiştir (Tahran Üniversitesi Ktp., nr. 465). 2. *Şerhu Hulâsati'l-hisâb*. Bahâeddin el-Âmilî'nin *Risâlet-i Bahâ'iyye* adıyla da bilinen ünlü matematik kitabının şerhidir (bk. HULÂSATÜ'L-HİSÂB). Eserin ders kitabı olması sebebiyle Âmilî tarafından kısaca incelenen konular Yezdî'nin şerhinde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır (Meşhed Üniversitesi Ktp., nr. 8528). 3. *Şerhu'l-makâleti'l-âşire min tahriri Uşûli Öklidis*. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin, sürekli niceliğe dayalı irrasyonel sayıların araştırması olan Öklid'in *Uşûl'üne* yaptığı tahririn onuncu makalesinin şerhidir (Tahran Sipahsâlâr Medresesi Ktp., nr. 460/13; Tahran Millî Ktp., nr. 864). 4. *Hâşiye 'alâ Tahriri'l-küre ve'l-üstuvâne*. Archimedes'in *Kitâbü'l-Küre ve'l-üstuvâne* adlı eserinin Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından yapılan tahririne hâşiyedir (Tahran Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, nr. 171/1). 5. *Havâşî 'alâ tahriri Kitâbi'l-eşkâli'l-küriyye li-Menâlavus*. Menelaus'un küreler konusundaki eserinin şerhidir (St. Petersburg Millî Ktp., nr. 144/9). 6. *Şerhu tahriri Kitâbi'l-Uker li-Tedusius*. Theodosios'un küreler hakkındaki hendesî eserinin şerhidir (Tahran, Mahmûd Ferhâd Mu'temid Ktp., nr. 117/17). 7. *Fütûhât-ı Gaybiyye*. Ebül-Vefâ el-Bûzcânî'nin *Kitâb fimâ yehâtâcu ileyhi's-şânî' min âmâli'l-hendese* adlı eserinin Farsça şerhidir (Kitâbhâne-i Merkezî-i Âsitân-i Kuds-i Rezavî, nr. 5371).

Astronomi-Astroloji. 1. *Şerhu Mücmeli'l-usûl*. Kûşyâr b. Lebbân'ın astroloji konusundaki ünlü eserinin şerhidir (Taşkent Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2572/36). 2. *Tuhfetü'l-müneccimîn*. Astroloji konusunda genel bir eserdir (Taşkent Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 461). 3. *Ma'la'u'l-envâr ve ma'la'u'l-enzâr*. Astronomiye dairdir (Meşhed Üniversitesi Ktp., nr. 319/3). 4. *Mizânû's-safâ'ih*. Usturlap hakkındadır (Tahran Mahmûd Ferhâd Mu'temid Ktp., nr. 117/1; eserlerin yazma nüshaları ve diğer çalışmaları için ayrıca bk. Rosenfeld – İhsanoğlu, s. 355).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Bâkır el-Yezdî, *'Uyûnû'l-hisâb*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1993, vr. 9^b, 20^{a-b}, 49^{a-b}; Storey, *Persian Literature*, II, 3; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 591, 1024; Safâ, *Edebiyyât*, V/

1, s. 348-350; Sezgin, *GAS*, V, 115, 130, 143, 155, 163, 325; *A'yânü's-Şî'a*, IX, 181; Âgâ Bûzûrg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâfifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, XV, 378-379; XXI, 151; Alireza Dja'fari Naini, *Geschichte der Zahlentheorie im Orient im Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung persischer Mathematiker*, Braunschweig 1982, s. 4-51, 57-72; a.mlf., "A New Type of Numbers in a Seventeenth Century Manuscript: Al-Yâzdi on Numbers of Equal Weight", *MTUA*, VII/1-2, Halep 1983, s. 125-138; Ebül-Kâsım Kurbanî, *Zindeginâme-i Riyâzîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365 hş., s. 163, 436-441; Roshdi Rashed, *The Development of Arabic Mathematics: Between Arithmetic and Algebra* (trc. A. F. W. Armstrong), Dordrecht 1994, s. 131, 282, 286; a.mlf., "Algebra", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London 1996, II, 358; a.mlf., "Combinatorial Analysis, Numerical Analysis, Diophantine Analysis and Number Theory", a.e., II, 380, 391, 401, 402, 407, 410; a.mlf., "Nuşûş li-târîhi'l-a'dâdi'l-mütehabbe ve hisâbü't-tevâfukât", *MTUA*, VI/1-2 (1982), s. 5, 12-13, 55-59; B. A. Rosenfeld – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 355 vd.; S. Brentjes, "The First Perfect Numbers and Three Types of Amicable Numbers in a Manuscript on Elementary Number Theory by Ibn Fellûs", *Erdem*, IV/11, Ankara 1988, s. 477.

İHSAN FAZLIOĞLU

MUHAMMED BAYRAM

(محمد بایرام)

Muhammed b. Mustafâ b. Muhammed es-sâlis b. Muhammed es-sânî b. Muhammed el-evvel b. Hüseyin (1840-1889)

Tunuslu tarihçi, gazeteci ve yazar.

Muharrem 1256'da (Mart 1840) Tunus'ta doğdu. Kendisine Muhammed el-hâmis denilmesinin sebebi aynı soydan gelen ve aynı adı taşıyan beşinci kişi olmasıdır (dördüncüsü amcası Muhammed'dir). Osmanlı fethinin (1574) ardından Tunus'a yerleşen, birçok ünlü şahsiyet yetiştiren ve ülkenin Hüseyinler'den sonra en şerefli sülâlesi sayılan bir Türk ailesine mensuptur. Zeytûne Medresesi'nde öğrenim gören Muhammed Bayram özellikle hadis, fıkıh, tarih ve coğrafya alanlarında geniş bilgi edindi. On yedi yaşında iken Muhammed Paşa zamanına ait (1855-1859) idarî emir, karar ve tebliğleri içeren bir "künnâş" derledi. 1861'de Unukiyye Medresesi'nde ders vermeye başladı ve aynı yılın sonunda Zeytûne'de ikinci kısım müderrisi oldu. 1857-1864 yılları arasında gerçekleştirilen reformları savunarak yerlilik taraftarı aydınlar içinde yer aldı ve Tunus'un resmî gazetesi *er-Râ'id*'de hürriyeti öven yazılar yayımladı.